

הר הבית,

סקירה היסטורית-הלכתית

פתיחה
דרגות הקדושה
הר הבית
עזרה
עזרת-נשים
חיל
קדושת הר-הבית בזמן-הזה
מקום העזרה
מראה הר-הבית היום
שילוח טמאים
דינים נלווים
מורא-מקדש
תפילה והשתחויה
קריעה
סיום

פתיחה

במאמר זה אנסה להקיף את רוב הנושאים הרלוונטיים בנושא הר הבית, כמובן יעל קצה-קצהו של המזלג. מטרת המאמר אינה שישמש כדף-מקורות, אלא שיכלול

סקירה מתומצתת של הנושאים הרלוונטיים הקשורים, באופן אשר ייתן ידע בסיסי ומעשי אודות ההר¹. נושא 'הר הבית' הינו חשוב עד מאוד; מקום זה הינו המקום הקדוש ביותר לעם-היהודי, וממנו נברא העולם. אל מקום זה נושאים אנו את עינינו ומתפללים לה' יתברך שיחזור להשכיך שם את שכינתו. ממילא, העיסוק בו מעלה את התקדשותו האישית והכללית ומקרבת את העולם אלי תיקונו. מאמר זה אינו מתיימר להיות אובייקטיבי, ובתשתית כתיבתו צפונה שאיפה כי חלק מסוים מן הקוראים, אכן יעלה להר בטהרה. מכיר אני בעובדה כי אנשים רבים, תלמידי-חכמים גדולים וצדיקים, אינם מסכימים עם עצם היתר העלייה, וטעמים ונימוקים עמם. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך.

דרגות הקדושה

הר הבית

המשנה (מידות ב א) אומרת כי **שטחו של הר הבית** הוא ת"ק אמה על ת"ק אמה. אמירה זו אינה מיושמת בשטח², שכן שטחו גדול פי שניים לערך (500 מ' על 300 מ'). בכדי לגשר בין הכתוב ובין המצוי מוכרחים אנו לומר כי **הר הבית הורחב במהלך-הדורות**. ואכן, בתולדות היהודים ליוסף בן-מתתיהו (ספר א, פרק כא, פסקה א) הוא עומד על הרחבה שנעשתה על-ידי הורדוס. הרחבה זו נעשתה בצפון ובדרום, ואולי אף במערב.

¹ נעזרתי בעיקר בספר אל הר המור (כתבו: הרב יצחק שפירא והרב יוסף פלאי) המסכם את הדברים באופן מסודר, ובחצרות בית ה' (כתב: הרב זלמן קורן) אשר נותן בסיס ותשתית לדיון, ולהם התודה.

² אפשר כי חז"ל, שהיו מודעים לחוסר ההתאמה בין המציאות בשטח לדבריהם במשנה, כיוונו למתוח ביקורת על הורדוס ומרעיו. בקביעתם המצמצמת את שטח המקודש ביקשו לרמוז להם כי למרות בנייתו המאסיבית קדושתו של הר-הבית לא הורחבה במאום עקב פעילותו כי אם נשארה בעינה, כך שמעתי מפי ר' יואל בן-נון.

הר הבית, סקירה היסטורית-הלכתית

לגבי אותה הוספה לא הוחלו דיני הר-הבית שכן היא לא קודשה³ כאמור, אולם למעשה משום אי ידיעת גבול ההרחבה המדויק, אף מי שייכנס לשטח ההרחבה בלבד יחויב בטבילה (להלן).

המשנה (כלים, א) מדרגת את **דרגות הקדושה** בתוך ארץ ישראל, ועל-פיה מתחלק גם ההר עצמו לכמה חלקים אשר כל אחד מהם דורש דרישות אחרות.

עזרה

בתוך השטח הנקרא הר-הבית (או 'מחנה לוויה') ישנו שטח מצומצם יותר הנקרא 'עזרה' (מחנה שכינה). שטח העזרה הוא קפ"ז אמה (מזרח-מערב) על קל"ה אמה (צפון-דרום), ובתוכה נמצא מזבח העולה ומבנה ההיכל המכיל את האולם, הקודש וקודש הקודשים. ייחודו של שטח זה הוא גם מבחינת האיסור; טמא מת שנכנס לשטח זה מתחייב בעונש **כרת**.

עזרת נשים

ממזרח לשטח העזרה נמצאת **עזרת הנשים**⁴. שטח זה אינו קדוש כקדושת העזרה, אך יהושפט גזר על שטח זה כי אסור הוא לכניסה לטבול-יום (יבמות ז ע"ב), כלומר, הטמא שנטהר רק היום ועוד לא העריב שימשו⁵. שטח זה כולל גם את המעלות הקעורות שהיו מוליכות אל שער-ניקנור, עליהן היו עומדים הלויים בשמחת בית השואבה.

חיל

את כל שטח העזרה ועזרת הנשים הקיף ה**חיל**. המשנה אומרת כי שטח זה היה יי אמות⁶. אמנם, אמירה זו מציבה אותנו בפני קושיה רצינית ביותר; תיאור אותו חיל

³ האור שמח טוען כי היא אף אינה יכולה להתקדש **כלל** שכן ההרחבה אפשרית בעזרות ובעיר בלבד.

⁴ רוב הנוכחים בה היו גברים, אלא ששמה ניתן לה כיוון שהנשים יכולות להגיע רק עד אליה.

⁵ אמנם, רש"י (שם ד"ה 'למחנה לוויה') אומר כי גזירה זו של טבול-יום חלה על **כל** הר הבית ולא רק על עזרת הנשים, ולכן יש הטובלים גם ביום שלפני עלייתם.

⁶ אמנם, הרמב"ם (הלכות בית-הבחירה ה, ג) הבין כי הבטוי 'עשר אמות' מתכוון לגובה, ואם כן – לא ידוע לנו רוחבו.

במשנה (כלים א, ג) הוא שטח המשתפע ויורד מן העזרה אל-ההר, אך במציאות הירידה הטופוגרפית מן העזרה אל ההר רחוקה הרבה יותר מ"אמות. ולכן טוען הרב זלמן קורן (חצרות בית הי, פרק די) כי המונח "אמות" מתייחס לרוחב החיל מצד מזרח בלבד, ושם אכן יורד החיל כיוון שהוא רחוק, מפאת קיומה של עזרת הנשים. אולם, בצפון, בדרום ואף במערב שטח החיל רחב הרבה יותר. שטח זה אסור בכניסה לטמאי מת מדרבנן בלבד (משנה שם)⁷.

קדושת הרהבית בזמן-הזה

בטרם נחל במלאכת התיאום בין המשניות ובין שטח ההר כיום, נאמר כי ישנה מחלוקת מהותית מאוד לגבי קדושתו הנוכחית של ההר, ושתי סיעות מרכזיות הן:

א. הרמב"ם וסיעתו (הלכות בית-הבחירה ו, יד) – קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא. כלומר, קדושת בית המקדש שהוחלה על-ידי דוד ושלמה לא פסקה מעולם, וקיימת אף בחורבנו. ממילא כל הנכנס למקום המקדש אף עתה - חייב כרת⁸.

ב. הראב"ד וסיעתו (בהשגותיו על הרמב"ם, שם) – קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא. כלומר, הקדושה שקידשו דוד ושלמה פסקה לאחר חורבן בית ראשון, ואף הקדושה אותה קידש עזרא בימי שיבת-ציון לא היתה נצחית. ממילא, הנכנס עתה למקום המקדש אינו חייב כרת. אך למעשה, מקובל להבין בדעת הראב"ד כי הפטור הוא מכרת בלבד, אך האיסור קיים בעינו מדאורייתא או מדרבנן⁹.

⁷ הרדב"ז (חלק ב תרצ"א) טוען כי קדושת החיל ועזרת-הנשים הינה רק כשבית המקדש קיים, אך בחורבנו הכניסה לחיל ולעזרת הנשים מותרת אף לטמא-מת וטבול יום. אולם, למעשה אין לנהוג כך שכן דעת יחיד היא זו, ועוד – אף אם לא תהיה בעיה משום כניסה למקום אסור, עדיין הדבר יהיה אסור משום מורא-מקדש.

⁸ הרב גורן דן באריכות בענין זה (בספר הר הבית, פרקים ז-ט).

⁹ הראי"ה קוק (משפט כהן, תשובה צו) דן בנושא באריכות. יש לציין כי דעה נוספת עולה בדברי המאירי (שבועות טז ע"א), המבין בראב"ד כי הפטור יוצר היתר גמור.

הר הבית, סקירה היסטורית-הלכתית

מכיוון שכמעט כל הדעות נוטות לשיטת רמב"ם וסיעתו, אין אנו מקילים ואומרים כי פגה לה הקדושה. ועל-כן מנסים אנו למצוא את המקומות אשר אינם אסורים בכניסה לטמא-מת, גם לא מדרבנן.

מיקום העזרה

כדי להציב את שטחי-המשנה לעיל על השטח הקיים כיום, נתקלים אנו בקשיים מסוימים הנובעים מחסרון המסורות במשך אלפי-שנים. הבעיה העיקרית היא **מיקום העזרה בתוך ההר**, נתון אשר ההתייחסות אליו במשניות מעורפלת מאוד (להלן).

אולם שתי אפשרויות הן לזיהוי **מיקום העזרה** :

א. חישוב שטחים במציאות בהתאם לידוע לנו על השטח המקודש בהר. המשנה (מידות ב א) אומרת:

הר הבית... רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מעוטו מן המערב - מקום שהיה רב מידתו שם היה רב תשמישו.

ההבנה הפשוטה היא כי בדרום היה השטח הפנוי מבנין העזרה הגדול ביותר, במזרח – פחות גדול וכו'¹⁰. אם-כן, נוכל לחשב שטח שמותר בכניסה על-ידי חישוב השטחים שבשאר הכיוונים¹¹.

ב. זיהוי עצם מסוים אשר ידוע לנו מיקומו בזמן הבית, וממנו נמדוד לכל הכיוונים את העזרה, החיל וכו'. וממילא, יותר כל השטח אשר לא יכלל בשטח האסור.

בדרך זו נלך אנו על-פי דברי הרדב"ז (שו"ת, סימן תרצ"א) "כי **הדבר ברור** שתחת הכיפה שם אבן-השתיה **בלי ספק**, הנקרא אצלם אל-סכרא". הרדב"ז מציין מסורת

¹⁰ אמנם, הר"ש והרא"ש (בפירושם למשנה זו) מבינים לכאורה בצורה ההפוכה, ש**נוכחות העזרה** בכיוון הדרום היתה הגדולה ביותר וכו', אך דרך זו אינה אפשרית מתמטית ואכמ"ל, ולכן נראה כי דיברו על **המבנים שבתוך העזרה** (עיין להלן בדברי הרב שילת).

¹¹ בדרך זו הולך הרב שילת (תחומין ז, עמ' 489), ולכן היתר-הכניסה לדעתו מצומצם יותר.

עתיקה (המצוינת במקורות רבים מתקופות שונות). על **מסורת** זו הסתמכו גם הב"ח (או"ח תקס"א), החת"ס (יו"ד רל"ו), החפץ-חיים (לקוטי הלכות זבחים נה ע"ב) ועוד¹². אך לא המסורת בלבד היא הגורמת לנו להסתמך על קביעה זו, אף **חישובי השטח** של פני הקרקע מתאימים ביותר לכך, וכל טענה המורה על אפשרות אחרת מחייבת הסרה והזזה של כמויות קרקע גדולות מאוד¹³.

מראה הר הבית היום

נעבור, אם-כן, להסבר **פני השטח** אשר איתם ייפגש העולה אל ההר. ככלל, **הר-הבית הינו פלטה שטוחה רחבה ומישורית**, אשר במרכזה נמצאת בימה גדולה ומוגבהת אשר עליה יושבים אבן-השתייה וקודש-הקודשים (ואשר מפני חטאינו גלינו מארצנו ונבנתה עליה אותה קובה מוזהבת). הבימה עצמה מוקפת בגרמי מדרגות המגשרים על פער הגבהים הקיים בין ההר ובין הבימה הגבוהה ממנו בכ- 5-10 מ'.

כאמור, תופסים אנו כי החיל כלל את הבימה המרכזית (למעט מרכז-הבימה עליו שכנה העזרה), את הירידות ממנה ואף אולי י' אמות נוספות שלמרגלות המדרגות. על-פי דברינו יוצא כי העולה אל ההר צריך לשמור מרחק של 5 מ' מתחתיתם של גרמי המדרגות. כאמור, רוחב החיל היה י' אמות, ואף שהמדרגות עצמן יושבות בתחום החיל, אפשר והחיל השתרע אף ממש למרגלותיהן¹⁴. אם-כן, מכיוון מערב, צפון ודרום – יש להתרחק מתחתית המדרגות של הבמה 5 מ'. אולם צד מזרח שכלל אף את עזרת הנשים הינו מצומצם יותר מבחינת ההיתר להליכת טמאי מת, ורק

¹² בדרך הקדש לר' חיים אלפאנדארי איתא: "והנה היום לא מצאנו מציאות אבן השתיה הזאת **כיצד** היא עומדת, כי הגויים פיהם דבר שוא, זה אומר ככה שהיא גבוה מן הארץ ותלויה באויר, וזה הפך התלמוד עד ישקיף וירא ה' משמים תתגלה מלכותו עלינו". אך ברור כי תמיהתו אינה על המקום אלא על הסתירה שבין דברי הגויים ובין הידוע ממקורותינו.

¹³ יש כמה חוקרים המזהים את העזרה במקומות שונים בתוך ההר; מדרום לכיפה - באל-כאס (ד"ר טוביה שגיב, תחומין כה עמ' 514), וזאת בעקבות בעייתיות בהעברת המים אל ההר, ומצפון לה – בכיפת הרוחות (מר קאופמן), וחזינן שאיתור מקומות אלו אינו ייתכן מהסיבות המובאות לעיל. ואף הרב גורן שמזהה את קודש הקודשים מעט מערבית לכיפה (הר הבית, פרק כ), אינו משנה את מסלול ההליכה המותר באופן משמעותי.

¹⁴ פרוט רחב על הנושא נמצא בספרו של הרב זלמן קורן (חצרות בית ה', פרק ד), המומלץ ככלל.

הר הבית, סקירה היסטורית-הלכתית

השטח הצמוד לחומה המזרחית מותר בכניסה. בפועל, ריצוף ההר כיום ממילא יוצר שביל צר יחסית בצד המזרחי, כך שההולך בו לא נכנס לחיל המקיף את עזרת הנשים.

שילוח טמאים

לעיל הזכרנו את המשנה (כלים א, ח) המורה על קדושתו של הר הבית על-פני שאר ארץ ישראל. קדושה זו מתבטאת גם בדין **שילוח-הטמאים** אשר טומאה יוצאת מגופם ומטמאים משכב ומושב: **זב¹⁵, זבה, נדה¹⁶ ויולדת**, והגמרא בפסחים (סז ע"ב) מוסיפה אף **בעל-קרי¹⁷** (כאמור, ודאי שטמא-מת יכול להיכנס להר הבית). אם-כן, העלייה תותר רק לאותם אישים¹⁸ אשר טבלו ונטהרו מטומאה היוצאת מגופם במקווה הכשר לטבילת נשים, אחר הכנה לאותה טבילה¹⁹ כהכנת הנשים לטבילה-לנידתן (הסרת דברים חוצצים וכו').

¹⁵ יש החוששים למציאות של זבים אף היום, אף שלא נבדק הזב בשבעת הדרכים שבהם בודקים את סיבת אותו הזוב (הלכות מחוסרי כפרה ב, ב). חשש זה יצריך טבילה במים חיים ושמירת ז' נקיים כדי להתיר עלייה להר (שם ג א).

¹⁶ איסור הכניסה לזבות ונידות מגביל באופן מסוים את הכניסה לנשים, ומצטרף אליהם איסור של פולטת שכבת-זרע שדינה כבעל קרי. מפאת הגבלות אלו, יש האוסרים את הכניסה לנשים (גם בין המעודדים את הכניסה להר-הבית באופן כללי). בנוסף, דבר זה אף יכול לגרום לחוסר צניעות רב, מפאת החצנת-הסיבות הפיסיות למניעות-העלייה.

הגבלות אלו אף מגבילות את הכניסה לבתולות אשר אינן יכולות לטבול לנידתן (וכמו שמציין הריב"ש תשובה תכ"ה, עיין שם), ואין בכוונתנו להתייחס לאמירות המתירות טבילה בשביל הר-הבית לרווקות.

להרחבה בנושא ניתן לעיין בפרק ה' מעיקרי-הלכה בספר אל הר המור.

¹⁷ הרמב"ם מצטט בהלכותיו את המשנה כפשוטה ואינו מונה את בעל הקרי.

¹⁸ איתא בתוספתא איסור על הכנסת **כלים טמאים**, אך הרב גורן והגרש"ז אויערבך התירו זאת למעשה (ניתן לעיין בפרק ה מבירורי-הלכה שבספר 'אל הר המור').

¹⁹ לגבי **ברכת הטבילה**: אדם שלא טבל כלל במקווה מאז ראה קרי לאחרונה מברך 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו על הטבילה'. אך אם כבר טבל אפילו ללא הסרת החציצות, אין הוא מברך. לפירוט, הרחבה והלכה למעשה ניתן לעיין בספר אל הר המור, הלכה למעשה פרק ב, ועיקרי ההלכה פרק ו.

דינים נלווים

מורא מקדש

התורה מצווה "ומקדשי תיראו" (ויקרא יט, ל, ושם כו, ב), וכבר אמרו חז"ל (יבמות ו ע"ב) **"ולא מן המקדש אתה מתירא אלא ממי שהזהיר עליו"**. אמנם המשנה (ברכות ט, ה) מגבילה את הכניסה להר הבית בכמה הגבלות ונציין את הנוגעות אלינו:
"לא יכנס ב – "

- א. **מקלו** – אך מותר בקביים (תוספות שבת סה ע"ב, ד"ה יהקטעו).
- ב. **תרמילו** – מקובל כי ההגבלה היא לתרמיל בו מניח האומן את כלי תשמיו (על-פי ביצה כה ע"ב).
- ג. **מנעלו** – האיסור שווה לאיסור שביום הכיפורים – נעלי-עור בלבד (יבמות קב ע"ב, וכן בעיר הקדש והמקדש).
- ד. **אפונדתו** – האיסור הוא על הליכה עם פאוץ' או הליכה בגופייה בלבד (רש"י בברכות נד ע"א, ורמב"ם על המשנה).
- ה. **במעוֹת הצרורים בסדינו** – האיסור להיכנס עם ארנק כשהוא גלוי (תוספות פסחים ז ע"א, ד"ה בהר, ובערוך-השלחן-העתיד יד, ב).
 איסורים נוספים המובאים שם הם הליכה באבק שעל-רגליו (ובלכלוך ממש), רקיקה, הליכה בלבוש שק, קפנדריא²⁰, ובכלל – כל דיני כבוד בית-כנסת שייכים (ואף הרבה יותר) בהר-הבית, וממילא נכללים אף דברי-רשות שאסורים בהר (אי-הבאת-פלאפונים או כיבויים) וקלות-ראש.

תפילה והשתחויה

כשמדבר הרמב"ם (ספר המצוות, עשה ה) על מצוות **העשה של תפילה**, הוא מביא ממדרש-תנאים על הפסוק "ואותו תעבודו" (דברים יג, ה) – **"עבדהו בתורתו, עבדהו**

²⁰ המצב כיום הוא שאי אפשר לעשותו קפנדריא, שכן משטרנו מאפשרת כניסה בשער המוגרבים בלבד, ויציאה – בשער השלשלת בלבד.

הר הבית, סקירה היסטורית-הלכתית

במקדשו, ומוסיף הרמב"ם מדיליה – **"ללכת שם להתפלל בו ונגדו"**. וממילא חשיבות יתרה נודעת לה **לתפילה** בחצרות בית ה' (ראה תפילתו של שלמה המלך, מלכים א, ח). דא עקא, משטרנו 'פוסקת' על-פי דברי הגמרא כי תפילה היא עבודה שבלב, ואוסרת את ביטוי התפילה המילולי במקום. אף **השתחויה** בבית ה' הינה דבר חשוב, אך כמעט ואיננו יכולים לעשותה מפאת הגורמים לעיל.

קריעה

הברייתא במועד קטן (כו ע"א) אומרת כי חלה על אדם חובת-**קריעה** כשהוא רואה את המקדש. העולה להר-הבית רואה את הקרקע של העזרה, וממילא מתחייב הוא בקריעה²¹. דא עקא, משטרנו כאמור אינה מאפשרת 'טקסים דתיים' על ההר, ולכן נהגו העולים לקרוע את בגדיהם מייד בצאתם מהר-הבית. יש להעיר כי הבא אל בית ה' בפעם הראשונה **מוכרח** להיות מלווה על-ידי אדם נוסף שכבר עלה אל ההר, ויודע בדיוק היכן מותר ללכת.

סיום

לסיום, חשוב לציין כי מאמר זה אינו בא חס וחלילה לפגום במאומה ביהודים הצדיקים אשר מתנגדים לעלייה מטעמים אלו או אחרים. פשוט הוא כי מצוות המורא-מן-המקדש יכולה להתקיים הן בתוך ההר והן מחוצה לו. ולואי כי מן התומכים ומן הנמנעים יתקלס עילאה, ותחזינה עינינו בשובו לציון ברחמים. אמן.

²¹ אמנם, בפשט הפוסקים עולה כי כל הרואה אף את הכיפה עצמה חייב לקרוע, אך לא נהגו כן. והרב טיקוצ'ינסקי (עיר הקדש והמקדש, חלק ג, פרק יז) מעלה את הסברא שהגורם המחייב את הקריעה הוא ראיית **קרקע** העזרה דווקא (ואף שהוא דוחה אותה אחר-כך). וכמדומני כי אכן נוהגים רוב העולים להר לקרוע את בגדיהם.